

۰۹۱۲ ۸۵ ۱۹۹ ۸۵

رهیافت تمدنی عجمان در دارالخلافة اسلامی

مؤلف: دکتر رمضان رضائی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

طراح جلد و صفحه‌آرا: علی قنبریان

ناشر: میراث فرهیختگان Miras Farhikhtegan Publications

۰۹۱۲۸۵۱۹۹۸۵ و ۰۲۱۵۵۵۴۰۷۶۵

ناظر چاپ: مؤسسه فرهنگی هنری «نوین پژوهش فیاض»

Novin Pazhuhesh Fayyaz Art and Cultural Institute

چاپ اول / آبان ۱۴۰۰ شمسی / شمارگان: ۵۰۰ نسخه

محل نشر: تهران / قطع: رقعی / قیمت: ۴۰ هزار تومان

ارتباط با نویسنده: rezayi@ut.ac.ir

مالکیت مادی و معنوی این اثر برای نویسنده محفوظ است

شابک ۸ - ۹۵ - ۷۳۷۷ - ۶۲۲ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 622 - 7377 - 95 - 8

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

- سرشناسه : رضائی، رمضان، ۱۳۴۴ -
- عنوان و نام پدیدآور : رهیافت تمدنی عجمان در دارالخلافة اسلامی / مؤلف: رمضان رضائی.
- مشخصات نشر : تهران: میراث فرهیختگان، ۱۴۰۰.
- مشخصات ظاهری : ۱۸۲ ص.؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
- شابک : 978-622-7377-95-8
- وضعیت : فیا
- فهرست نویسی
- یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۶۱-۱۸۲.
- موضوع : تمدن اسلامی -- تاریخ
- موضوع : Islamic civilization -- History
- موضوع : تمدن اسلامی -- تأثیر ایران
- موضوع : Islamic civilization -- Iranian influences
- موضوع : اسلام -- ایران -- تاریخ
- موضوع : Islam -- Iran -- History
- موضوع : ایران -- تاریخ -- پس از اسلام، ۱۲ق. - ۱۶ق.
- موضوع : Iran -- History -- Islamic era, 633 - 1258
- رده بندی کنگره : DS۳۵/۶۲
- رده بندی دیویی : ۹۰۹/۰۹۷۶۷۱
- شماره کتابشناسی : ۸۵۳۹۸۳۱
- ملی
- اطلاعات رکورد : فیا
- کتابشناسی

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
رهیافت تمدنی عجمان در دوره ساسانی	۱۵
رهیافت تمدنی عجمان در ایام فتوحات اسلامی	۱۷
رهیافت تمدنی عجمان در دوره خلفا	۲۱
رهیافت تمدنی عجمان در تشکیلات دیوانی دوره اموی	۲۵
رهیافت تمدنی عجمان در دوره عباسی	۳۵
رهیافت تمدنی عجمان در جامعه وزارت	۸۱
جمع‌بندی نهایی	۸۶
آداب و آیین‌های عجمان کاتب و دبیر و وزیر	۸۹
مصطلحات رایج در میان عجمان کاتب و دبیر و وزیر	۱۲۶
فتح‌نامه	۱۲۷
گشادنامه	۱۲۸
معمانامه	۱۲۸
ملطئه	۱۲۹
قصه	۱۳۰
منشور	۱۳۱
مواضعه	۱۳۳
سوگندنامه	۱۳۳
پیمان‌نامه	۱۳۴
نامه عنایتی	۱۳۵
نامه مظالمی	۱۳۵
مشافهه	۱۳۵

۱۳۶		بیستگانی
۱۳۷		سلطانیات
۱۳۸		اخوانیات
۱۳۹		کاغذ
۱۴۰		حاصل
۱۴۰		حزر
۱۴۱		جبايت
۱۴۱		توظيف
۱۴۱		تسويغ
۱۴۲		تقریر
۱۴۲		افتتاح الخراج
۱۴۲		اوارج
۱۴۲		باقی
۱۴۲		برات
۱۴۳		راتبه
۱۴۴		خراج
۱۴۵		مکش
۱۴۵		کراع
۱۴۵		مال الجوالی
۱۴۵		عشر
۱۴۵		نکت (جمع نکته)
۱۴۶		دستور
۱۴۶		خريطة
۱۴۷		سکه

۱۴۷	کستبزوود
۱۴۷	فرانق
۱۴۷	املاء
۱۴۸	بیاض
۱۴۹	توقع
۱۵۱	جواز
۱۵۱	دبیر بد
۱۵۲	دبیر جهاننیده
۱۵۲	دبیر خاص
۱۵۳	دبیر حضرت
۱۵۳	دبیر غلامان
۱۵۳	دبیر انجم
۱۵۴	دبیرک
۱۵۴	دبیر نوبتی
۱۵۴	دبیر خزانه
۱۵۵	محرر
۱۵۵	دستور
۱۵۶	دوات
۱۵۷	نسخت شمار
۱۵۸	روزنامه
۱۵۸	سوگندنامه
۱۶۱	کتاب نامه

مقدمه

کشوری که ایرانیان سکونت یافتند دارای دو قدرت بزرگ و مهم همسایه بابل و آشور از طرف مغرب بود. آشوری‌ها مدت پانصد و بیست سال قدرت‌نمایی داشتند و نخستین قومی که از زیر یوغ آنان آزاد شدند قوم ماد بود. این قوم اندک‌اندک در سایه دولتی مستقل در نزدیکی آشور بنیان گرفتند و پیوسته با همسایه قدیمی خود در جنگ و جنرال بودند و سرانجام دولت آشور را ساقط کردند.^۱ در حقیقت خط‌های که بتوان از روی آنها به چگونگی خطی که بکار می‌بردند پی برد باید بیان شود که خط‌های که از دیرزمان در ایران و در میان دبیران ایرانی و در سیستم دیوان‌ها و تشکیلات اداری رواج داشته مانند خط میخی کتیبه‌های هخامنشی و خط‌های متعدد زبان‌ها میانه‌ی ایرانی از جمله دبیره‌های پهلوی بومی این کشور نبوده و از اقوام همسایه گرفته شده و پرورش و تکامل یافته‌اند.

با سقوط ساسانی جامعه ایرانی در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی در آستانه تحولات بنیادی قرار گرفت. حاکمیت سیاسی جامعه ایران از شخص شاه به خلیفه انتقال یافت ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر جامعه ایران متحول گردید. احکام

شرعی دین اسلام جایگزین قوانین زرتشتی گردید. در جامعه امتیازات خاندان‌ها از بین رفت دین اسلام فاصله بین کفش‌گرزاده و موبدزاده را از بین برد. با آمدن اسلام گویی همه‌چیز دگرگون شد بعضی شغل‌ها که پیش از آن آزاد و حتی آبرومند به شمار می‌آمد اکنون محدود و حرام می‌شد و پیشه‌های دیگر که منفور و مردود بود اکنون حلال و روا شمرده می‌شد. سلسله ساسانی منقرض شد جامعه ایران به‌سوی تغییر دگرگون است آهسته توده مردم به اسلام و آموزه‌های قرآنی گرایش پیدا نموده‌اند اکثر دبیران چه آنانی که تغییر کیش دادند و چه آنانی که به کیش زرتشتی ماندند به همان شغل قبلی خود ابقا شدند چراکه قشری که نه سیاسی باشد و نه نظامی همانند دبیران دیوان‌ها باقی ماندنشان طبیعی به نظر می‌رسد آنان موروثی این حرفه را به نسل‌های بعدی منتقل می‌کردند. بر همین اساس مسئله اصلی این است که دبیران ایرانی چگونه توانستند در مقابل توفان حوادث به وجود آمده علاوه بر حفظ آداب دبیری خود را جایگاه اجتماعی خویش را محفوظ نگه‌دارند؟ و آشنایی با بعضی صحابه و تابعین به فراگیری آموزه‌های الهی اسلامی جهد و تلاش ستودنی داشته و حتی بذر علاقه‌مندی اهل بیت (ع) را در دل‌های اقشار هم‌وطن خود بیفشانند؟ و در انتشار و انتقال این عادت دیرینه تاریخی و اجدادی گران‌سنگ خود را به دوره اسلامی سهیم شوند؟ و سرانجام از کاتبی و کتابت در دوره اموی به دبیری و وزارت در

دوره عباسی ارتقا جایگاه یابند؟ آنان چون اداره دیوان‌ها را به عهده گرفتند به عنوان گروهی کارآزموده ایرانی نقش مهمی در انتقال و حفظ فرهنگ ایران ساسانی به ایران اسلامی ایفا نمایند. ویژگی‌های دبیری و شرایط آن: قلقشندی برای دبیر دودسته از صفات را لازم می‌داند: نخست آنچه دبیر یا کاتب باید داشته باشد و اهمال در آن جایز نیست، و آن ده صفت است: یک) - مسلمان بودن چون دبیر زبان مملکت است و باید در آنچه می‌نویسد امین باشد و صلاح مملکت اسلام نگاه دارد و اگر مسلمان نباشد، باشد که برای بیگانگان و اهل کفر جاسوسی کند؛ دو) مرد بودن، که قدما نویسندگی را بر زنان نمی‌پسندید هاند؛ سه) آزاد بودن و برده بنده بودن؛ چهار) رسیدن به سن بلوغ و تکلیف؛ پنج) عادل بودن؛ شش) بلیغ بودن؛ هفت) خردمند و استوار اندیشه بودن؛ هشت) به احکام شرع دانا بودن؛ نه) قوت عزم علوهمت و شرف نفس داشتن؛ ده) باکفایت بودن. دوم صفات عرفی: آن‌که کاتب ادیب، تند ذهن، قوی النفس، حاضرالحس، درست‌اندیش، خوش بیان و... باشد.^۱ نظامی عروضی در چهار مقاله می‌نویسد: "... هرگاه که معانی منابع الفاظ افتد سخن‌های مرموز را نیک اندر باید.^۲ سخن دراز شود و

۱. قلقشندی، ج ۱، ص ۶۷.

۲. عروضی سمرقندی، چهارمقاله، ص ۲۱.

کاتب را مکنثار خوانند... اما سخن دبیر بدین درجه نرسد تا از هر علم بهره‌ای ندارد و از هر استادی نکته‌ای یاد نگیرد.^۱

رمضان رضائی

زمستان ۱۳۹۹

rezayi@ut.ac.ir

www.ketab.ir